

REZUMAT

„Câți iobagi și câte porțiuni”

Societatea de moșieri din comitatul Turda în prima jumătate a secolului al XVII-lea

„Problema distribuției moșiilor transilvănene din secolele XVI-XVII (*problema de bază* a regimului de stări din epoca princiară) deocamdată așteaptă soluționare” – a constatat în 1976 Zsolt Trócsányi, unul dintre cei mai inițiați cercetători ai istoriei Transilvaniei din epoca principatului. Importanța problemei este subliniată și de faptul că în 1980 revine asupra ei dintr-o altă perspectivă, în analizarea provenienței funcționarilor administrației centrale: „Întrebarea este cât ne-ar ajuta în acest domeniu explorarea *totală* a distribuției moșiilor nobiliare transilvănene? Cunoscând sursele pe care le avem, este cert că o asemenea prelucrare nu ar putea capta mica nobilime cu câteva loturi, și nici pe cei care aparțin intelectualității sau pe orășenii. Dar ar putea face ordine în rândul aristocrației și a nobilimii comitatense. Am putea obține un răspuns mai ferm – prin multe cercetări – la întrebarea: printre magnații din Transilvania cine și ce fel de putere patrimonială are, cum se întărește sau se diminuează potențialul patrimonial al unor familii.” Dar în cei aproape patruzeci de ani care au trecut de atunci nu numai că nu s-a dat nici un răspuns, dar nici cercetările urgentate în acest sens nu au fost inițiate până la finele secolului XX – începutul veacului XXI. Acest fapt poate fi explicat parțial de condițiile de cercetare îngreunate de dictatura comunistă, mai ales pentru cercetătorii maghiari. Este cert că din cauza surselor, explorarea societății de proprietari din Transilvania, a distribuției moșiilor, necesită mult mai multă muncă și timp – după cum s-a referit la acest lucru și Trócsányi –, ca de exemplu în cazul Regatului Ungariei. În cazul Principatului nu ne stau la dispoziție serii de conscripții (*conscriptio portalis*) în bună parte continue, ca și cele păstrate de Arhiva Camerei Ungare. Din cei 150 de ani de existență a statului transilvănean autonom au rămas cel mult 12 asemenea conscripții, distribuite neuniform pe comitate, adică avem la dispoziție date concrete numai din

12 ani. Exceptând domeniile fiscale, până la mijlocul secolului XVII și a doua sa parte, arhivele familiilor din Transilvania au păstrat foarte rar urbarii, conscripții referitoare la iobagi și la moșii. Nici după această dată nu abundă sursele de acest gen. Acest lucru se datorează pe de o parte faptului că actele cu caracter economic perimate au fost deja „triate” de proprietari, iar pe de altă parte acelei distrugerii, împrăștierii, care a afectat pe parcursul timpului materialul din arhivele transilvănene. Ca urmare, pentru completarea într-o anumită măsură a acesteia, cercetarea trebuie să exploreze, în limita posibilităților, toate sursele arhivistice relevante, care face din orice inițiativă de acest gen o muncă de cel puțin un deceniu.

Volumul prezintă – pe baza cercetărilor istorice ale comitatelor începute la sfârșitul anilor 1990 – ca și un prim pas a dezvăluirii distribuției moșiilor nobiliare de pe vremea principatului, societatea nobiliară a comitatului Turda la începutul secolului XVII (între anii 1603-1658), pornind de la datele din singurul document din secolul al XVII-lea care se referea la comitat, înscrisurile de la recensământul direct din 1616 (portalis conscriptio). În vederea obținerii unei imagini cât mai complexe imaginea instantanee a fost completată de autor cu datele din protocoalele comitatului, din arhivele familiare, urmând metoda de micro-istorie aplicată de Zsigmond Jakó, respectiv prezentând după posibilități soarta tuturor, sau celor mai reprezentativi membrii ale câte unei categorii de moșieri și a moșiilor acestora, prezentând faptele care îi influențează (evenimente naționale, relații familiare). Anul de început este 1603, anul bătăliei de la Brașov, an care poate fi considerat ca și o graniță între epoci – din cauza dispariției masive a familiilor de nobili, care a dus la schimbarea proprietarilor de moșii –, atât din punctul de vedere al istoricului Szamosközy, cât și al surselor, precum și anul 1658, care a adus schimbări similare, și care a semnalat începutul celei de-a doua crize majore de putere. Totodată recensământul din 1573 și 1575 descoperit cu ocazia cercetării a oferit și posibilitatea schițării societății de moșieri a mijlocului, sfârșitului de secol XVI din comitat, și prin urmare la urmărirea proceselor petrecute pe parcursul celor 80 de ani. Pe baza surselor provenite din cele două secole a devenit evidentă neclaritatea noțiunii de porta (unitate fiscală), care servea ca unitate impozabilă, precum și erorile legate de acesta. Deoarece în literatura de specialitate pe toată perioada principatului se calculează unitar valoarea introdusă din 1608, adică 1 porta = 10 iobagi, ceea ce este greșit. Deoarece în perioada de dinainte de 1608 statul transilvănean autonom a dus mai departe tradițiile Regatului Ungariei, adică în secolul al XVI-lea cu cea mai mare probabilitate porta a însemnat gospodăria de iobagi care avea avere de trei, șase, apoi doisprezece forinți. Din cauza distrugerilor din timpul războiului de cincisprezece ani guvernământul a fost nevoit să desființeze

minimumul de avere. (Din cauze identice la aceeași dată în Regatul Ungariei au fost luate măsuri similare: acolo după 1608 patru case de iobagi sau 12 case de jeleri formau o portă). Deci numărul de porte dinainte și după anul 1608 nu se pot compara, deoarece porta nu înseamnă același lucru. În mod similar a reprezentat o problemă definirea unor categorii (moșie mare, medie, mică) și încadrarea în acestea a posesorilor, deoarece până la explorarea integrală a distribuției moșiilor imaginea poate să se modifice. Din această cauză autorul a folosit termenul de posesor de moșie mare-, medie-, respectiv mică, și îl consideră valabil numai pentru comitatul studiat.

În cadrul dat numai cu datele numerice ale examinărilor se pot concretiza schimbările produse în societatea moșierilor din comitat. În anii șaptezeci ale secolului 16 cel mai mare moșier al comitatului era fiscul/principele, împreună cu cele trei domenii fiscale (Görgény/Gurghiu, Léta/Liteni, Vécs/Brâncovenești) dispunând de 44% de porte. În ceea ce privește moșierii privați, în funcție de mărimea moșiei 77% din posesorii din comitat erau mici moșieri, deci dețineau numai între 1-10 porte (iar un sfert din categorie numai una). Analizându-le din punctul de vedere al vechimii în comitat se poate stabili că înainte de Mohács, familiile moșierilor de aici au reușit să-și salveze bunurile (77%) relativ intacte până la această perioadă. În comitatul Turda se poate sesiza mult mai puțin aceea stabilire din alte părți ale Regatului Ungariei, decât cea considerată de Zsigmond Jakó ca fiind ajunsă la proporții semnificative în comitatul Dăbâca. Numai un sfert din moșieri figurează concomitent cu statul transilvănean autonom, sau în perioada următoare. Este însă un fapt că în anii 1570, 1580 s-a intensificat fărâmițarea moșiilor, transferul acestora pe ramura fiicelor. În prima jumătate a secolului XVII s-au produs schimbări semnificative. În primul rând fiscul/trezoreria a devenit aproape insesizabil în comitat până la epoca Rákóczi (pe când în Solnocul Interior în mod contrar a devenit predominant). Domeniul cetății din Liteni s-a fărâmițat în întregime, iar cel din Gurghiu și Brâncovenești s-a transferat la proprietari privați ca și inscriptio. Asemănător ca și în epoca precedentă este ridicată ponderea celor cu domenii mici, jumătate din posesorii din comitat nu avea nici o jumătate de portă, adică cinci familii de iobagi/gospodării. În ceea ce privește vechimea, la fiecare pătură a scăzut la 40% proporția moșierilor care existau aici înainte de Mohács, respectiv în prima parte a secolului XVI, ceea ce arată în mod univoc distrugerile produse de războiul de 15 ani. Erau demnitari comitenși cei care avea moșii medii (2-9 porte) și moșii mici (0,5-2 porte), mai ales în situația celor din urmă din cauza posibilităților de realizare de câștiguri. Zsigmond Jakó, comparând cele două comitate studiate sumar de el a stabilit: „Pentru Dăbâca va fi caracteristică moșia medie bună și stabilitatea, iar pentru Solnocul Interior moșia mare și mobilitatea.” Turda se situ-

ează undeva între cele două: și-a păstrat o proporție mult mai semnificativă dintre familiile sale vechi, decât Solnocul Interior, dar moșia medie are o pondere, greutate mai redusă decât cea din Dăbâca, și se poate observa în relațiile dintre moșiile din comitat o anumită mobilitate. Și numai analiza acestor trei comitate semnaleză că: este imposibilă generalizarea. Cele șapte comitate din Transilvania pot fi considerate „gemeni de șapte”, dar asemănător acestora „personalitatea” lor diferă. Iar conform părerii noastre acest lucru este dat de compoziția, distribuția, semnele distinctive ale societății de moșieri, ceea ce influențează în mod semnificativ faptul cum se comportă ca și o comunitate universul nobilimii din câte un comitat. Rezultatele cercetării parcă nu au atâtea lipsuri în cazul posesorilor de moșii mari, a personalităților marcante din viața politică, din guvernarea țării, ca și în cazul păturilor inferioare. Pentru a răspunde la unele dintre problemele enumerate de Trócsányi, cum ar fi participarea nobilimii mici și medii la administrație, evoluția soartei intelectualilor-funcționari, a funcționarilor guvernamentali, a dinastiilor de intelectuali a adus date fundamentale, și ceața începe să se disipeze cel puțin în cadrul unui comitat în privința distribuției moșiilor, considerată problema fundamentală a regimului de stări.